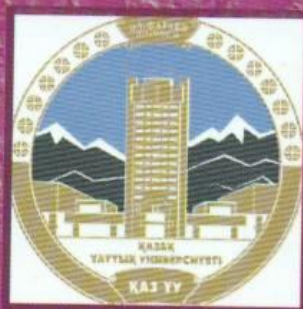

АУДАРМАТАНУ МЕН ӘДЕБИ КОМПАРАТИВИСТИКАНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*атты халықаралық ғылыми-теориялық
конференция материалдары*

*Материалы международной
научно-теоретической конференции*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ

**19 мамыр, 2011 жыл
19 мая 2011 года**

УДК 821.0

ББК 83.3

А91

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы
Абай ғылыми-зерттеу институты баспаға ұсынған.

Редакциялық алқа:

Ж.Дәдебаев, Т.Есембеков, А.Жақсылықов,
М.Үмбетаев, Ә.Тарақ, Қ.Әбдікова, Л.Мұсалы.

Құрастырған:

филология ғылымдарының кандидаты, доцент Л. Ж. Мұсалы

**«Аударматану мен әдеби компаративистиканың өзекті мәселелері»
атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары
/Құрастырған Л. Ж. Мұсалы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 300 бет.**

ISBN 978-601-247-216-5

Жинақ әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да өткен «Аударматану мен әдеби компаративистиканың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми теориялық конференция материалдары негізінде дайындалды. Аударматану ғылымының теориясы мен әдістемесі, әдеби байланыстар, көркем аударманы талдау мен бағалаудың өзекті мәселелеріне назар аударылады.

Көркем аударма мәселелерімен айналысатын мамандарға, аспиранттар мен студенттерге арналады.

ISBN 978-601-247-216-5

© әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2011

Өйткені «жүректен тербеу» тіркесінің мағынасының нақты денотаттық төркіні азатты, деректі емес, абстрактылы. Бұл жерде тек қана «жүректің тербелуі» немесе «жүректі тербеу» туралы мағына жоқ, белгілі бір құбылыстың, мәтін негізінде нақты айтатын болсақ, адамның тұтас болмысының «жүректен тербелуі» туралы мағына бар.

Абайдың «Сегіз аяғының» алғашқы үш тармағын талдау барысында түркі тектес тілдердің ішінде қырғыз тіліндегі аудармасы түпнұсқамен дәлме-дал келетінін, ұйғыр тіліндегі аудармасы татар, түрік тілдеріндегі аудармалармен салыстырғанда мағынасы тура, аудармашы пайдаланған баламалары сөзбе-сөз сәйкес келетінін, орыс тіліне аударған төрт аудармашының да мағынадан ауытқып, тым еркін аударғандығы анықталды. Абай өлеңдерінің орыс тіліне аудармасына ортақ басты кемшіліктерінің себебі аудармашының түпнұсқа мәтінін, ондағы мазмұн мен мәннің ашық, анық, нақты ұғына алмағандығында. Аудармашылардың өздері ақынның өлеңінің мағынасын түсіне алмаған.

Пайдаланған әдебиеттер

1. М.Бахтин. Марксизм и философия языка М 1975
2. Абай Кунанбаев «Избранное» Казахское государственное издательство художественной литературы. Алма-Ата 1951
3. Абай стихотворения и поэмы. Москва – Ленинград 1966
4. А.Кунанбаев. Избранное. Алматы «Ана тілі» 1996
5. Абай 1 том. Алматы 2002
6. Абай 2 том. Алматы 2002
7. Abay. Poems 1971
8. Абай Кунанбаев «Избранное» Алматы 1971
9. Абай ырлар. Бишкек «Шам» баспасы 1995. Құр. А.Ақматалиев, А.Обозканов
10. Шигырьлар һәм поэмалар. татГОСИЗДАТ. Казан 1947
11. Abayın eserlerinden seçmeler. Kamer Matbaacılık. Ankara 1995

Резюме

В данной статье рассматривается перевод стихотворения Абая Кунанбаева «Сегіз аяқ» на русский, турецкий, английский, уйгурский, татарский языки

Д.Дефо романындағы ағылшын реалилерінің берілу ерекшелігі

Айтмұхамбетова А.

ҚазҰУ-дың оқытушысы

Көркем аударманың теориясы мен практикасы күрделі және көп қырлы мәселелерді қамтиды. Әдеби шығарманың құрылым жүйесі, образдылығы, мазмұны, стилі, тілі секілді көркемдік құбылыстармен бірге оның эстетикалық, лингвопоэтикалық, сондай-ақ психологиялық және семиотикалық табиғатын түзетін көркемдік құбылыстарды пайымдау әдеби аударманың табиғатын таразылаудағы басты міндеттер қатарына жатады. Оның үстіне аударма шығармада оның авторы мен аудармашының шығармашылық шеберлігі мен даралығы қатар көрініс табады, әрі түпнұсқа тілі мен аударма тілінің

заңдылықтары қатар қызмет атқарады. Осының бәрі аударма мәселелерін зерттеудің саласы да, арнасы да өте көп, алуан түрлі екендігін көрсетеді. Аталған салалардың әрқайсысы да іргелі зерттеу пәні бола алады және олардың қай-қайсысын зерттеудің де ғылыми және практикалық маңызы жоғары. Осы іргелі әрі күрделі және ғылыми, мәдени-әлеуметтік маңызы жоғары мәселелер қатарында ағылшын романдарындағы мәдени реалиилердің қазақ аудармасында берілу тәсілдерін жайын қарастырудың зәрулігі ерекше дараланады.

Қазақ әдебиеттануында көркем аударманың кенже қалып, терең, жан-жақты зерттеу саласына айнала алмай келе жатқан бір арнасы – ағылшын романдарындағы мәдени реалиилердің қазақ тіліне аударылуы жайы. Бүгінгі күнде ағылшын прозасының, романдарының, ағылшын жазушыларының бірқатарының шығармалары қазақ тіліне аударылды. Бірақ, ағылшын романдарындағы мәдени реалиилердің қазақ тіліне аударылуы ғылыми зерттеу пәні дәрежесінде бүгінгі күнге дейін қазақ әдебиеттануында толық қалыптасып, даму сатысына өте алмай отыр. Себебі ағылшын шығармалары қазақ тіліне тікелей аударылмай, сатылы аударылып келеді. Бірлі-жарым зерттеу еңбектері осы бағыттағы алғашқы ізденістер қатарына жатады. Бұл бағыттағы ғылыми-зерттеу жұмыстарының дамуы қазақ әдебиеттануында жаңа бағыттың қалыптасып, дамуына алып келетіндігі анық. Осы тұрғыдан алып қарағанда, ағылшын романдарында кездесетін ұлттық ерекшелікті білдіретін сөздердің, оның ішінде нақты мәдени реалиилердің қазақ тіліне аударылуы бір емес, бірнеше ғылыми мекеменің көп жылдық зерттеу пәні бола алады. Мұндай зерттеулердің нәтижесі ағылшын прозасындағы мәдени реалиилердің әлемдік маңызы мен мәнін тану мен танытуға бастайды. Сондықтан да ағылшын жазушыларының шығармаларындағы ұлттық ерекшелікті білдіретін сөздердің қазақ тіліне аударылуы арнайы сараптау мен саралау саласындағы зерттеулердің қазіргі аударматану ғылымы үшін зәрулігі өте жоғары. Бұған дейін Ч.Диккенс, У.Теккерей шығармаларындағы реалий сөздердің көркемдік ерекшелігін, аудармада берілу жолдарын талдап келгенбіз. Ал бүгінгі талдау объектісіне айналып отырған Д.Дефонның романдарындағы ағылшын реалийлерінің қазақ аудармаларында берілу тәсілдерін жасаудағы аудармашы шеберлігінің шығармашылық даралығы мен көркемдік-эстетикалық танымының берілуі, көріну жолдарын зерттеп-зерделеу.

Аудармада реалий сөздердің көркемдік әлемінің ұлттық сипатын, оның әлемдік танымы мен көзқарасын, өзіндік дара ерекшеліктерін жеткізу аударма өнерінің басты шарты болып табылады. Бұл орайда аудармашының түпнұсқадағы ой мен сезімге негіз болған өмір құбылыстарын терең тануының, жазушы шығармасының тууына арқау болған шындық сырын жете білуінің, оларды сараптай отырып, көркем туындының мағыналық және құрылымдық, эстетикалық табиғатын толық меңгеруінің маңызы жоғары. Сонымен қатар түпнұсқа жүйесінде көрініс тапқан ұлттық ерекшелікті білдіретін сөздер даралығын, құрылымдық ерекшелігін, өзге тілде тікелей де, балама да аудармасы жок, ұлттық сипаттағы тіл құралдарының жүйесін, олардың түпнұсқа және аударма тіліндегі маңызы мен мазмұнын, көркемдік қызметін

зерттеп, зерделеу де аударма сапасын, оның көркемдік деңгейін арттыратын шарттардың қатарына жатады. Екінші жағынан, реалии сөздер - ұлттық ерекшелікті сипаттауымен қатар, оның мәдени, рухани, діни, тұрмыстық өмірінен хабардар етіп отырады. Оның мазмұны күрделі де әлеуметтік-этикалық, философиялық, эстетикалық, педагогикалық терең толғамдар мен тұжырымдар, қағидалар, белгілі көзқарас, дүниетаным деңгейінде негізделеді. Жазушының дүниетанымы, көзқарасы, өзіндік даралық тұрғысы осы толғамдар, тұжырымдар мен қағидалар негізінде ашылады. Қазақ прозасындағы мәдени реалиилерді түпнұсқа арнасында талдап, танығанда да, аударма бойынша бағалағанда да бұл секілді терең толғамдар мен тұжырымдар, қағидалар, ұғымдар жүйесі әдебиет маманының, аударматанушының, аудармашы еңбегінің басты өзегі ретінде ашылуы үлкен қызмет атқарады. Біз мысалға басты негіз етіп алып отырған ағылшын прозасындағы мәдени реалиилердің қазақ тілінде берілу шеберлігі, даналығы мен даралығын танудың басты жолы да осы бағыттан табылады. Мәдени реалиилердің қазақ тіліне аударылу жайын байыптай отырып, жазушының көркемдік әлемінің ұлттық сипатының, өзіндік танымы мен көзқарасының, шығармашылық тұрғысының аудармадағы табиғатын түпнұсқамен салыстыра зерттеудің ағылшын прозасында кездесетін ұлттық ерекшелікті білдіретін сөздердің қазақ тіліне аударылуы, жалпы аударма теориясы ғылымы саласындағы ғылыми ойларды толықтырып, байытатыны да тақырыптың зәрулігін көрсетеді. Сонымен қатар, жалпы реалии сөздердің, жалпы ұлттық ерекшелікті білдіретін сөздердің өзге ұлт тілдеріне аударылуы, ағылшын халқын өзге ұлттардың мәдениеті, әдебиеті жүйесінде тану мен бағалау жайын байыптаудың, анықтаудың мәдени-әлеуметтік қажеттілігін анықтау болып табылады.

Д.Дефо романдарының аудармаларын талдай келе, ағылшын романдарында реалий-сөздердің көптеген түрлерін анықтадық. Влахов пен Флориннің реалийлерді жіктеуін негізге ала отырып, романда этнографиялық, ономастикалық, қоғамдық-саяси, географиялық, жарнама реалий сөздерін көптеп кездестіруге болады.

Д.Дефонның «Робинзон Крузо» атты романындағы ағылшын реалий сөздерінің орыс, қазақ аудармаларында берілу жолдарын салыстыра отырып, орысша аударған К.Чуковскийдің, қазақ тіліне тәржімәлаған А.Құлыбековтің аудармаларынан өрескел қателерді кездестіруге болады деген шешімге келдік.

Түпнұсқа	Орыс нұсқасы	Қазақ нұсқасы
«'Bob; come, let us make a bowl of punch and we'll forget all that; d'ye see what charming weather 'tis now?'».	«Пойдем-ка лучше да прикажем подать себе пуншу, выпьем по стакану и позабудем о буре» - деп транслитерация әдісімен берген.	«Қазір барып бізге пунш пісір деп бұйрық берейік, бір – бір стаканнан шарап ішейік, содан соң дауылды ұмытамыз»

Жоғарыда келтірілген мысалдан аудармашы сөйлемдегі «punch» ішімдік, су реалий сөзін транслитерация әдісімен бергендігін көре аламыз. Біздің ойымызша аудармашы пунш реалий сөзінің ішімдік екенін түсінбеген секілді,

себебі ішімдікті біздер пісірмейміз, дайындауымыз мүмкін, ал қазақ аудармасында: «пунш пісір деп бұйрық берейік» деген сөз тіркестер бар, оның үстіне «шарап ішейік» деген тіркестерді тағы да кездестіруге болады.

Түпнұсқа	Орыс нұсқасы	Қазақ нұсқасы
«Here we got in, and, tho' not without much difficulty, got all the safe on shore, and walk'd afterwards on foot to Yarmouth, where, as unfortunate men, we were used with great humanity as well by the magistrates of the town, who assign'd us good quarters, as by particular merchants and owners of ships, and had money given us sufficient to carry us either to London or back to Hull, as we thought fit».	«Там нас ожидала радушная встреча: жители города, уже знавшие о нашем несчастье, отвели нам хорошие жилища, угостили отличным обедом и снабдили нас деньгами, чтобы мы могли добраться куда захотим – до Лондона или до Гулля».	«Ондағылар бізді қуанышпен қарсы алды: қала адамдары біздің кіріптарлыққа ұшырағанымызды білген соң, біздерге өздері тұратын жақсы үйлерін берді, өте дәмді тамақ пісіріп, қонақ етті, Лондонға дейін немесе Гулльге дейін баруға жетерлік ақшамен де қамтамасыз етті»

Ағылшын сот жүйесінде magistrate дегендер жеңіл қылмыстық істерді қарайтын төменгі соттағы заң қызметкері. Жоғарыдағы аудармалардан көріп отырғандай, ағылшын реалии сөзі «magistrate» қазақ және орыс нұсқасында мүлдем берілмей, түсіп қалған. Қазақ нұсқасында «қала адамдары» деп кеткен. Аудармашы ағылшын реалии сөзін суреттеу әдісі арқылы берген де аударма өте сәтті шығар еді.

Түпнұсқа	Орыс нұсқасы	Қазақ нұсқасы
«In others, he would stand about the inn-yard, and look mournfully at every one who passed; a proceeding which generally terminated in the landlady's ordering one of the post-boys who were lounging about, to drive that strange boy out of the place, for she was sure he had come to steal something»	«В других деревнях он стоял у гостиниц и горестно смотрел на прохожих, обычно это кончалось тем что хозяйка гостиницы приказывала одному из фореиторов, слонявшихся поблизости, прогнать мальчишку, потому что – в этом она уверена – он хочет что-нибудь стащить»	«Ал басқа деревняларда ол қонақ үйлердің алдында тұрып, арлы-берлі өтіп жатқандарға көз тігетін; бұл көбінеки қонақүй ежайының жақын маңда жүрген ат айдаушыларының біріне баланы қуып жіберуді тапсырумен тынатын»

Түпнұсқадағы inn-yard реалий сөзі аудармада беріліп отырған гостиница, қонақ үйге жақын сөз. Дегенмен де ағылшындардың the inn-yard – Англия ауылдарындағы қонақ үйлер. Бірақ олар қарапайым қонақ үйлерден шағындығымен ерекшеленеді. Орыс, қазақ тілдерінде бұл ағылшын реалий сөзіне дәл сәйкес келетін балама сөз жоқ, сондықтан аудармашылар жақын аудармасын ғана берген.

Аудармада реалийді жеткізу қиындығы: аударма тілінде сәйкестік табылмауы (баламаэквивалент); реалийдің заттың мағынасымен (семантика) бірге және колоритін (коннотация), оның ұлттық және рухани бояуын жеткізу деп ой түйеді.

Әдеби көркем шығармадағы ұлттық сипаттағы реалийлерді аудару тәсілдерін А.Ф.Федоров былай бөледі. Біріншіден, транслитерация жолымен (толық немесе жекелей), реалийлерді тура аталған сөздің өзіне немесе тікелей оның өз тілінде жазылған әріптермен пайдалану. Екіншіден, шынайы түрде тілдегі бар элементтер негізінде және морфологиялық қатынастағы сол затқа сай келетін белгілеуге арналған жаңа сөз немесе сөз тіркесі немесе күрделі сөйлем жасау. Үшінші тәсіл шет тіліндегі реалийлерге қызметі жағынан соншалықты жақын да емес, мүлде ұқсас болып шықпаса да белгіленген сөздерді пайдалану. Бұл контекст жағдайында дәлелденетін, кейде сипаттаумен шектелінетін жақындау келетін аударма.

Іс жүзінде ұлттық сипаттағы реалийдің нақтылы контекстегі қызметін жеткізу мәселесінің мәні зор. Ұлттық сипаттағы реалийді әдеби көркем шығарма жағдайында аудармас бұрын, алдымен реалийдің стилистикалық композициялық ролін түсіну тиімді. Мұның өзі сол реалийлермен қатар орналасқан сөздердің қолданылу мағынасына қарай анықталады. Түпнұсқаның реалийі мен аударма тілінің реалийін салыстыру барысында оның семантикалық жақындығын айқындау маңызды. Аударылатын тіл мен аударма тіліндегі реалийдің стилистикалық экспрессиядағы ұқсастығы аударманың дұрыс жасалғанын көрсетеді.

Проблемы перевода произведений Махамбета Утемисова на русский язык

Дутбаева С.

доцент Атырауского государственного
университета им. Х.Досмухамедова

Одним из известных произведений Махамбета Утемисова является «Соғыс», которое повествует о кровопролитном сражении повстанцев под руководством Исатая – Махамбета с царскими войсками. Это произведение занимает особое место не только в творчестве Махамбета, но и в литературе и истории начала XIX века, так как в нем дана художественная оценка исторической роли Исатая Тайманова как руководителя восстания в Букеевской орде в 1836-1838 годы. Исследователь творчества Махамбета Кажым Жумалиев относит некоторые произведения, и в том числе «Соғыс», к лиро-эпическому жанру, так как в них

I-БӨЛІМ

КӨРКЕМ АУДАРМА ЖӘНЕ ӘДЕБИ КОМПАРАТИВИСТИКА
ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД
И ЛИТЕРАТУРНАЯ КОМПАРАТИВИСТИКА

Дәдебаев Ж. Абайдың ақындық дүниетанымы: түпнұсқа және аударма (түсіну, пайымдау, бағалау).....	3
Сагандықова Н. Новые переводы поэзии Машхура Жусупа Копеева.....	17
Сырайылы Ы. Шарғын Әлғазыұлы және оның Қытайдағы қазақ әдебиетінен алатын орны.....	23
Özkul Çobanoğlu. ORTAK TÜRK YAZI DİLİ'NİN KURULMASINDA MÜŞTEREK ATASÖZLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ	28
Солнцева-Накова Е.В Об особенностях общелингвистических аспектах перевода (Предмет, методы и актуальные задачи).....	36
Тусупова А. Два мастера пера Пауло Коэльо и Ж.Исмагулов	40
Бейсенова Ш. Загадки ночи (Перевод А.Жаксылыкова).....	44
Мухамадиев Х. Концепт природы или «Веточка полыни»	53
Тарак Ә. Қазақ көркем аудармасының қалыптасуы және кезеңдері.....	62
Әбдіқова Қ. «Бұғаулы Прометей» трагедиясының қазақ тіліне аударылуы ...	70
Ибраева Ж., Латыпова З. Новые способы и пути компаративистских исследований: особенности рецептивного подхода.....	75
Балашова Д., Ибраева Ж., Кусаинова М. Особенности жанра романа в творчестве Герольда Бельгера	77
Мейрамғалиева Р. Типология и жанровое своеобразие философского романа современной казахской литературы.....	82
Рахова К. Some peculiarities of Shakespeare's works	86
Шмырева А. Особенности перевода имен собственных в повести-сказке Д.Барри «Питер Пэн».....	89
Әбдіхамит О. Байырғы тірліктің бастау жырлары («Түрік сөздігіндегі» тірлік, салт жырлары туралы).....	92
Тасымов А. Қазақ тілінің орфографиялық сөздіктерінде кездесетін кейбір аудармаларға байланысты мәселелер.....	98
Болғанбаева Б. Межкультурная компаративистика.....	101
Ильмира И. Китайская чайная традиция.....	104
Оразбекова З. Қазақ әдебиетіндегі көркем аударма мәселелері	106
Аллабек Н. Жамбыл жырлаған дастандар	116
Манапова Г. Реалии в культуре и языке.....	120
Абдуллаева Ж. Н.С.Сыздықовтың аудармашылық қызметі	125
Білал Қ. Қытайдағы қазақ аудармашылары және қытай әдебиетінің қазақ тіліне аударылу жайы	130
Байзақова И. Бауыржан Момышұлы мен Эрнест Хемингуэй шығармашылығы арасындағы типологиялық байланыстар	133
Жапарова А. «Гекльберри Финнің басынан кешкендері» романының аударылуы	138

Шаменов А. Художественные особенности в романе Стивена Kinga «Стрелок» и их переводческая интерпретация в переводах на русский язык.....	142
Богословская Н. Проблемы перевода этнолингвистической терминологии в романе-эпосе К. Кастанеды «Дон Хуан»	148
Муратбекова Д. Абайдың «Қара сөздерінің» орыс және ағылшын тілдеріне аударылуы: лексика-семантикалық деңгейдегі баламалылық мәселелері.....	153

II БӨЛІМ

АУДАРМА ЖӘНЕ МӘТІНТАНУ ПЕРЕВОД И ТЕКСТОЛОГИЯ

Есембеков Т. Мәтін энергетикасы және аударма	161
Шалабай Б. Мәтін стилистикасы.....	163
Кәрібозов Е. Көркем мәтіннің интерпретациясы және аударма М.Әуезовтің «Көксерек» повесі негізінде)	166
Саткенова Ж. Концепт - әмбебап категория.....	168
Макатаева Ш. Философская, логическая и лингвистическая трактовка оценки	171
Меркибаев Т. Colour and its different figurative meanings	174
Кенжекканова Қ. Ғажайып сырлы атаулардың бір саласы - деонимдер.....	176
Мәмбетова М. Концепт жайлы көзқарастар.....	180
Адаева Е. О.Бөкей әңгімелерінің орыс тіліне аударылу сипаты	184
Жанабаев К. Роль формального компонента в организации поэтического текста (на материале романа-эпоса М.О. Ауэзова «Путь Абая»)	188
Қожақанова М. Поэзиялық мәтінді қабылдау және тәржімалау	194
Айтмұхамбетова А. Дефо романдарындағы ағылшын реалийлерінің берілу ерекшелігі.....	202
Дүтбаева С. Проблемы перевода произведения М.Утемисулы на русский язык	207
Балтоғасева Ж. Ә.Кекілбаевтың «Күй» повесіндегі өнер образы.....	214
Қыдырбаева А. Т.Амандосовтың аудармалары жөнінде.....	219
Төреханова Б. Неміс тіліндегі сын есімдердің салыстырмалы шырайын аударудың кейбір ерекшеліктері	222
Камзина А.А. Перевод слов в переносных значениях и неологизмах	226